

ՎԵՑՍԻԻ ԴԵՐԸ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

16-րդ դարի 2-րդ կեսի և, հատկապես 17-րդ դարի հասարակական պայմանների զարգացմանը զուգընթաց, թուրք գրականության մեջ տեղի ունեցան բովանդակային մի շարք փոփոխություններ¹: Այս շրջանում Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող արտաքին և ներքին տարաբնույթ զարգացումներն ի հայտ բերեցին հասարակական մտքի զարգացման և գրականության մեջ նոր տրամադրությունների, գաղափարների առաջացման միտումներ: Գրականության մեջ լայն տարածում ստացան երգիծական մոտիվները, որոնք սերտորեն կապված էին անկումային տրամադրությունների հետ: Պոետներն իրենց ստեղծագործություններում երգիծանքին հատուկ մեթոդներով սկսեցին ավելի հաճախ սուր քննադատության ենթարկել կոնկրետ անձանց և երևույթները՝ քննադատելով երկրում տիրող ապօրինությունները և խարազանելով հասարակական արատներն ու բարոյական անկումը:

Գրականության նախորդ փուլը յուրօրինակ հող նախապատրաստեց երգիծանքի ժանրի վերելքի համար: Ավելի ցայտուն սկսեց ի հայտ գալ քննադատական ուղղվածությունը: 16-րդ դարում իր զավթողական քաղաքականության գագաթնակետին հասած Օսմանյան կայսրությունը արդեն 17-րդ դարում արտաքին պատերազմներում ոչ միայն չկարողացավ հասնել նախկին հաջողություններին, այլև բախվեց պարտության՝ մեկը մյուսի ետևից կորցնելով նախկինում գրաված տարածքները: Ռազմական անհաջողությունները առաջ բերեցին տնտեսական բնույթի մի շարք խնդիրներ, որոնք զգացվում էին կայսրության տարբեր խավերի մոտ: Այս ամենը պատճառ դարձան նաև բողոքի զանգվածային

¹ Моллов Р., Теоретические проблемы восточных литератур, О некоторых ренессансных тенденциях в турецкой литературе, М., 1969, с. 100-107.

միջոցառումների և ապստամբությունների, որոնց ճնշումն իշխանություններից պահանջում էր մեծ ռեսուրսների և ժամանակի վատնում:

Սակայն վերոնշյալ դեպքերը չկարողացան ազդել գրականության զարգացման վրա, այլ ընդհակառակը՝ ի հայտ եկան նոր ուղղվածություններ և թեմատիկաներ: Մասնավորապես՝ առավել ակտիվացան երգիծական մոտիվներով ստեղծագործությունները, որոնք նկարագրում և ծաղրանքի միջոցով քննադատում էին երկրում տիրող իրավիճակը, իշխանությունների ապաշնորհությունը և այլն²:

Հատկապես մեծ հնչեղություն ստացան հասարակական մոտիվները: Թեպետ ոչ բոլոր գրողներին էր հաջողվում հասնել սոցիալական համընդհանուր գաղափարների արտահայտմանը, սակայն նրանցից շատերը (Ռուսի Բաղդատի, Վեյսի) կարողացան իրենց ստեղծագործություններում պատկերավոր կերպով ի հայտ բերել երբեմնի փառահեղ կայսրության անկումը, իշխող վերնախավի կամայականությունները, բարքերի արատավորումը և այլն:

Ժամանակի շունչն արտահայտող մի շարք ստեղծագործություններին զուգընթաց՝ 17-րդ դարի թուրք գրականության մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն արձակագիր և պոետ Վեյսիի (իսկական անունը Մուլլա Ուվեյսբեն-Մեհմեդ՝ 1561-1628 թթ.) ստեղծագործությունները: Լինելով դատավորի որդի, հետագայում ինքն էլ կայսրության տարբեր նահանգներում դատավորի պաշտոն զբաղեցնելով, հեղինակել է պատմական արձակ ստեղծագործություններ, ինչպես նաև խրատական ստեղծագործությունների հեղինակ է: Քաջատեղյակ լինելով երկրում տիրող իրավիճակին՝ նա կարողացել է իր ստեղծագործություններում վեր հանել կայսրության մեջ տիրող հոռի բարքերը և նկարագրել երկրի իրական պատկերը:

Վեյսիին մեծ հեղինակություն բերեցին նրա «Երազատեսություն» (Խաբ-նամե կամ «Վակաանամե» 1608 թ.) երգիծական պոեմը և հատկապես «Ստամբուլին ուղղված հորդորները» (Նասիհաթ-ե

² Смирнов В., Очерк истории турецкой литературы, Всеобщая история литературы, т. 4, СПб., 1891, с. 483.

Իսթամբուլ)³ հայտնի քասիդը (ներքող), որին էլ նվիրված է սույն հոդվածը:

Առաջինում Վեյսին նկարագրում է պետության մեջ տիրող անօրինական կարգերը: Հեղինակը օգտագործել է միջնադարում տարածված «տեսիլքների» ժանրը, որի շրջանակում կարողացել է նկարագրել հասարակության վերաբերյալ իր իդեալները և հանդես գալ իրականության քննադատությամբ: Այս ամենը նա համեմտում է երգիծանքի ժանրին բնորոշ արտահայտչամիջոցներով: Կանխագուշակ երազներում հեղինակի առջև բացվում է մեծարգո անձանց հանդիսավոր հավաքույթը՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու գլխավորությամբ: Նրանց զրույցի նկարագրությունն էլ, որին պոետը մասնակից է դարձնում իր ժամանակակից սուլթանին, կազմում է պոեմի հիմնական բովանդակությունը: Սուլթանը գանգատվում է երկրի կառավարման դժվարություններից, որտեղ վերջ չկա հուզումներին և աղքատությանը, իսկ Մակեդոնացին նրան համաշխարհային պատմությունից «Ադամի ժամանակից սկսած»՝ բերում է ողբերգական օրինակներ և կոչ է անում իմաստուն և արդար ղեկավարման⁴:

Պետական անկայունության վերաբերյալ գանգատները շատ ավելի սուր են հնչում «Ստամբուլին ուղղված հորդորները»⁵ բանաստեղծության մեջ, որը պոետը գրել է իր կյանքի մայրամուտին (1626 թ.): Այստեղ Վեյսին բացահայտ կերպով արտահայտում է իր բողոքը երկրում տիրող անօրինականությունների դեմ: Նա վրդովվում է բարքերի անկումից, կաշառակերության և պետական ունեցվածքի յուրացման բացառիկ աճից, պալատական ծառայողների դավաճանություններից՝ ընդհուպ մինչև վեզիրը՝ այս ամենի պատճառը տեսնելով «հավատը կորցնելու մեջ»: Հեղինակը կտրուկ կերպով, հաճախ սուր երգիծանքով զրպարտում է մեղավորներին երկրում ձևավորված անարդար կարգերի համար: Վեյսիի

³ Маштакова Е., Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XIV-XVII вв), М., 1972, с. 162.

⁴ Боролина И., Турецкая литература, Литература Востока в средние века, М., 1970, с. 429.

⁵ Маштакова Е., նշվ. աշխ., էջ 163:

բանաստեղծությունները վկայում են այն մասին, որ ընչազուրկ մարդկանց բացահայտորեն կեղեքում են, որ նույնիսկ սիփահիները ստանում են ապօրինի եկամուտներ և արդեն չեն մտածում պետության բարօրության մասին: Օրինակ 21-րդ բեյթում ասվում է.

Çalışır bir tevikile sıfırdan kalmağa herkes

Fani bar aslanub gider gazeye fi sebil Allah⁶

*Յուրաքանչյուրը փորձում է ճարպկորեն խուսափել արշավանքից,
Իսկ հասարակ մահկանացուները ձիերին նստած մեկնում են սուրբ
պատերազմի՝ հանուն Ալլահի...*

Խարազանելով ոչ ճիշտ բարքերը՝ հեղինակը ասելությամբ է խոսում կաշառակեր պաշտոնյաների մասին, արգահատում է այն «մտավորականին, ով խոնարհվում է քսակի առջև՝ նրանց համարելով Աստծո թշնամիներ»⁷: Նրանց մասին Վեյսին հետևյալն է ասում.

Vezerat-i sadrine geçmiş oturmuş bir bölük hayvan

Bu din-u devlete hizmet eder yokdur Abd-Allah⁸

*Մեծ վեզիրների պաշտոնին բազմել է անասունների ոհմակը,
Նրանք չեն ծառայում պետությանն ու հավատին, երդվում եմ
Ալլահով...*

Պոետը սրտնեղում է, որ իմաստուն և գիտնական մարդիկ ապրում են կեղեքող աղքատության և նվաստացումների մեջ, իսկ «անքաղաքավարիներն ու սրիկաները» կաշառքի միջոցով ավելի են հարստանում, ստանում բարձր պաշտոններ: Նրա կարծիքով ամենամեծ կաշառակերներն ու թալանողները, որ երկիրը տանում են կործանման, քաղաքային իշխանություններն ու գերագույն ռազմական

⁶ Բեյթերի օրինակները մեջբերված են Ե. Մաշտակովայի «Թուրք երգիծական գրականության պատմությունից (14-17-րդ դդ)» գրքում տեղ գտած օսմաներեն օրինակներից, էջ 217:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում:

դատավորներն են: Այդ մասին խոսվում է 16-րդ, 17-րդ և 18-րդ բեյթերում:

Վեյսին բողոքում է, որ խոշոր գինավորականները և պետական պաշտոնյաները խաբեքաներ են և թալանչիներ, ովքեր չեն վախենում ո՛չ երկնային, ո՛չ էլ երկրային դատաստանից: Դառը հեզնանքով է գրում նաև դատավորների մասին.

Kusat ahvalini dirsek ki mümkindür beyan etmek

Eğer hazimek ise kadi efendi yarıcık Allah⁹...

*Եթե հարցնես դատավորի գործերի մասին, ապա հնարավոր Է և այն
անկարագրել,*

*Եթե քո թշնամին (ոչ ընկերը) անձամբ պարոն դատավորն է, ապա
քեզ հովանավոր է (միայն) Ալլահը...*

Պոետը պետության անկման և աշխարհում տիրող անկարգությունները պայմանավորում է հավատը կորցնելու փաստով, որի պատճառով էլ նա զգուշացնում է սուլթանին, որ վերջինս չվստահի մեծ վեզիրներին և չհետևի պալատական իշխանավորների խորհրդին՝ նրանց անվանելով «հավատի և պետության թշնամիներ»¹⁰: Նրա քննադատությունից գերծ չեն մնում նաև այն շեյխերը, ովքեր շեղվում են իրական ճանապարհից և բացահայտորեն վաճառում իրենց գիտելիքներն ու աղոթքները (նման միտք հանդիպում ենք նաև Ռուհի Բադդադիի մոտ): Ապա շեյխերին հակադրում է դերվիշներին, որոնց շարքին էլ դասում է նաև իրեն: 52-րդ բեյթում ասում է, որ «դերվիշները, ճանաչելով Ալլահի ճշմարտությունը, գլուխ չեն խոնարհում սուլթանի առջև, և նրանից անկախ են»¹¹:

Հեղինակը համոզված է, որ արատները պետք է բացահայտել հենց «մեղավորների աչքի առջև»: Այս հավաստումը ուղղորդում է նրան ամբողջ պոեմի ընթացքում: Դրա բնորոշումն ի հայտ է գալիս հենց սկզբից՝ մայրաքաղաքի բնակիչներին դիմելու ժամանակ, որով էլ սկսվում է քասիդը: Վեյսին մեղադրում է ստամբուլցիներին

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում:

անհավատության, անբարո արատներ ունենալու մեջ, որոնք էլ պատճառ էին հանդիսանում բազմաթիվ դժգոհությունների համար¹²:

Վեյսին իր շուրթերով էլ հնչեցնում է համոզիչ դատավճիռ. բանաստեղծությունը ամփոփվում է թուրքական հետևյալ ասացվածքով. «Ձուկը գլխից է հոտում» այդ կերպ առանց երկիմաստության ակնարկելով իշխող վերնախավին՝ որպես բոլոր չարիքների աղբյուր (27-րդ բեյթ):

Վեյսին իր ժամանակակից Օմեր Նեֆիի նման խիստ հարցադրում է անում սուլթանին (հեղինակի կարծիքով Աստծո առաջ մարդկանց համար միակ պատասխանատուին), թե ինչու են իշխանության գլուխ կանգնած անարժան մարդիկ և ոչ մի ելք չտեսնելով ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար՝ դիմում է «Ստամբուլի որդիներին»՝ մեղավորներին հասցնելով Աստծո զայրույթը, սպառնում աշխարհի գալիք կործանմամբ: Նա սպառնում է սուլթանին հետևյալ բեյթով.

*Çekildi fetne çıkmağı tutuştu büsbütün dünya
Niçe ulaşmasun ateş beğim İstanbulla her gah*¹³

*Պայթել է անհանգստության կայծը, և կրակը բռնկել է ամբողջ
աշխարհը,*

Տես, իմ բե՛յ, հանկարծ կրակը չթափվի Ստամբուլի գլխին...

Իր ծավալով ոչ այնքան մեծ պոեմը (61 բեյթ) հազեցած է բազմաթիվ թեմաներով և գաղափարներով: Որոշ մտքեր կարծես առաջին անգամ են հնչում թուրք երգիծական գրականության մեջ, որոշներն էլ շարունակում են Վեյսիի նախորդների և ժամանակակիցների կողմից արդեն հնչեցրած գաղափարները: Այդ էր պատճառը, որ «Ստամբուլին ուղղված հորդորները» լայն տարածում գտավ ընթերցողների շրջանում: Ի դեպ այդ հանգամանքով է բացատրվում նաև տեքստի մի քանի

¹² 17-րդ դ. Ստամբուլում արհեստավորների շրջանում սկիզբ էր առել ապստամբությունների ալիք, նոր թափ էին ստացել նաև գյուղացիների դժգոհությունները:

¹³ Мамтакова Е., նշվ. աշխ., էջ 217:

տարբերակների առկայությունը, բեյթերի տաբեր դասավորվածությունը և այլն¹⁴:

Քասիդը հետաքրքրաշարժ է նաև ոճական բազմազանության առումով: Այստեղ առկա են և՛ կյանքի մեծ փորձ ունեցող մարդու խորհուրդներ և հորդորներ, ում բարկացրել են հասարակության մեջ տիրող ապօրինությունները, և՛ ծաղր ու հեգնանք՝ ուղղված անձնական թշնամու դեմ: Պատահական չէ, որ Վեյսին 9-րդ բեյթում ասում է. «Հյուսել են խժոժությունների թակարդ և անվանարկել մեր անունը (հեղինակը իրեն է ակնարկում)¹⁵: Ապա հաջորդում է հոետորական հրապարակային կոչ, որով փորձում է ընթերցողին ապացուցել իր քննադատությունների ճշմարիտ լինելը:

Այսպիսով, Վեյսին օսմանյան միջնադարյան գրականության մեջ զբաղեցրեց իր ուրույն տեղը, իսկ նրա՝ ժամանակի շնչով գրված վերոնշյալ ստեղծագործությունները համալրեցին «երգիծանքի դարաշրջանի» կարևոր գեղարվեստական ձեռքբերումների շարքը, որոնց վերլուծումը առավել ամբողջական է դարձնում ինչպես 17-րդ

¹⁴ «Իրազեկում Ստամբուլին», - այսպես է թարգմանել քասիդի վերնագիրը ռուս հայտնի արևելագետ Սմիրնովը՝ 17-րդ դ. թուրք գրողների ստեղծագործություններին նվիրված իր գրքում (տե՛ս էջ 157): Վերոնշյալ գրքում նա առաջին անգամ ռուսերենով զետեղել է քասիդից մի քանի բեյթեր և որոշ քննադատական նկատառումներ կատարել քասիդի արևմտաեվրոպական առաջին թարգմանությունների շուրջ (1770 և 1809 թթ., տե՛ս էջ 24-25): Հատկապես նա մատնանշում է Հ. Ֆ. Դիցին և Յ. Համմերին, ովքեր սխալ են մեկնաբանում Վեյսի վերոնշյալ ստեղծագործությունը և ընդհանրապես սլոետի գրական ժառանգությունը (տե՛ս Смирнов В., Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века с причинах упадка Турции, СПб., 1873., с. 14-17): Ջ. Գիբբը նույնպես իր աշխատություններից մեկում հրապարակել է քասիդի բնօրինակի կրճատ տեքստը և անգլերեն թարգմանությունը (տե՛ս Gibb E. J. W., A History of the Ottoman Poetry, Vol. I-IV, VI, London, 1900-1909, Vol. III, p. 214-218; Vol. VI, էջ 179-182). Վեյսի մասին հիշատակություններ են արել նաև այլ հեղինակներ: Թուրք ուսումնասիրողներից հիշատակման է արժանի հատկապես Վ. Մ. Քոջաթյուրքը (տե՛ս Kocatürk Vasfi Mahir, Türk edebiyatı tarihi. Başlangıçtan bugüne kadar Türk edebiyatının tarihi tahlili ve tenkidi, Ankara, 1964):

¹⁵ Мантракова Е., նշվ. աշխ., էջ 165:

դարի օսմանյան հասարակության մեջ տիրող արատավոր բարքերի, այնպես էլ երգիծական գրականության ընդհանուր պատկերը:

HAKOBYAN LIANA
(YSU)

THE ROLE OF VEYSI IN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH SATIRICAL LITERATURE OF THE 17TH CENTURY

This article is devoted to the works of Veysi, one of the representatives of Osmanic satirical literature of the 17th century. Some examples of "Nasihate Istanbul" poem by Veysi are included in the following article. Their analysis illustrates the vicious customs present in the Osmanic society of the 17th century and brings forward the characteristic features of the Turkish satirical literature.